

71.6); sens dubte amb excepcions (sobretot en alguns passatges d'endins de l'obra, com la p. 71, on compto cinc excepcions, i una en la 18.36, sempre en el sentit d'usar *domna* fora del vocatiu). *Dompna* en les *Lleg. Rim. de Sev.* («*dompna*, digats ---», vv. 219, 549).

En tot cas tant Cerverí com la *Questa* i les *Llegendes* pertanyen al grup antic, en què *domna* ni *dona* no han descendit mai encara fins a substituïts de *fembra*. El mateix podem dir de la *Crònica* de Jaume I (on la forma és *dona*), però sempre sembla tenir-hi el valor de 'senyora-mestressa-dama', i si hi ha al·lusió neta al sexe és almenys amb el caràcter de mot dignificatiu: com en el passatge del setge de Balaguer (que *AlcM* usa a tort com a ex. primer cronològicament del descens al nivell de *femina*) no hi ha ús amb valor de *fembra* sinó amb clar matís de *dama*, car és que Na Aurembiaix s'ha acostat amb forta escorta a les muralles de la fortalesa enemiga, i perquè els defensors l'atenguin i sentin, des de lluny, els fa dir «Pregaus la Comtessa que la escoltets un poch, que *dona* és, e no pot alt parlar» (§ 42, Ag., 71): hi ha implicat el concepte de sexe, però tant o més el de gran dama, senyora feudal d'ells; en un mot: una dona que té dret a especial atenció; un altre cop en Jaume I és 'dama i muller': «puys en G. de Montpestler, estan ella viva, pres una altra *dona*, de què no ns membra'l nom del pare d'aquella *dona*» (Ag., 11).

Partia del sentit de 'mestressa, senyora' l'ús contracte amb el possessiu: *madona*. Així és com s'adreçava, en vocatiu: i la cosa es practicava en especial adreçant-se a la Verge o a una Santa (*pietat, Madona...*), o a una senyora socialment més alta (mestressa d'un serf, superior feudal, etc.), però també a persones que sense ser pròpiament superiors tractem amb cortesia que els és deguda o que per galanteria i tracte distingit consentim a tractar com a tals: l'Arxipreste de Hita en la seva història (*Pitas-Pajas*) caricaturitzant el viatge d'un mercader català, en el jargó acatalanat que usa (ben observat en l'ús fraseològic) fa que aquest comerciant de posició tracti la seva muller de *Madona si vos platz...*;² tractant-se de la mare, ja no era mera deferència, i així ho posa Lull en la boca de Natana: «Con Nastàsia fo en l'alberch, Natana li dix —*Madona*, viyares m'és que vostres ulls hagen plorat ---», «Bé sia venguda *madona* mare Nastàssia» (*Blanq.* I, 126.17, 134). Ja en doc. ross. de 1309 (RLR VIII, 63).

Amb el temps, i a còpia d'abús deferent de la cortesia, *madona* anà esdevenint l'expressió aplicada a tota dona més enllà de l'adolescència, de vegades, i més comunament a les de més de 30-40 anys o en general a totes les casades i viudes, i estereotipant-se també en el sentit d'usar-se ja no sols en vocatiu sinó, tant o més, parlant d'elles. Vulgaritzant-se cada cop més ho veiem aplicat en els segles baixos, a les dones de la baixa burgesia i a l'última a les de la pagesia, modesta i tot, només que fos més o menys respectable.

Amb aqueix valor ja força aplebeiat, s'estén una variant reduïda *madò* (mera pronúncia relaxada al principi, a la fi ja conscient i usada no sense algun sobretot irònic o humorístic); en la cobla satírica del

Rector de Vallfogona (c. 1600) fins i tot acompanya un moteig ridiculitzador: «per cert, *madò* Cuca-fera, / que haveu fet un bon jornal: / cartas us poden escriure / a vostre parent lo drac»; en unes altres de la rapsòdia caricaturesca de P. Serra i Postius sobre l'abadia santa (a. 1747): «si vas a Montserrat vés per Sant Lluç / --- / vés com *madò* Guilleuma sobre un ruc / ---». És a dir s'ha convertit ja en un terme designatiu i caracteritzador de la dona de posició modesta, més o menys honorable i ben poc respectada. Aquesta degradació creixent condemnà el terme a mort en el Principat. Però ja sabem que *madona*, ben pronunciat, o també el mig-pronunciat *madò*,³ han continuat usant-se fins avui a la pagesia mallorquina, per a dones d'estament modest, si bé no servil, *madò* per a les de classe més baixa (*BDLC* VII, 306). A Menorca s'usa sense article («l'amo! que no manau *madona*?»); Ferrer Ginart, *Rond.* XXIII, XXV, 221; Camps Merc., *Folk.* I, 100; forma parella amb «l'amo»: «L'Amo i *Madona*», nom propi de dues penyes a la costa de Maó (1964). La forma abreujada ja és vella: «*Medò* Bernadina» i altres tres més, llisteta de 1549 (*BSAL* VIII, 270b); «gendre de *Madò* Balleta» eiv., a. 1553 (Macabich, *Sta. M. la May.*, 28). Potser és haploglògia en la combinació tipus *Mado(na) Na Bet*; cf. Moll, *Gram. Hi.*, § 228. Al Pallars *madona* 'espècie d'embotit casolà' (Tavascan, 1934).

Dama etimològicament duplicat de *dona*, ve del fr. *dame*, especialitzat aquest (com l'oc. ant. *domna*) en el sentit de 'senyora, dona distingida'. El mot es propagà en català des de c. 1400, d'una banda, pels costums de cort afrancesats que fomentà la muller de Joan I, i sobretot per la poesia d'escola francesa, que fa forrolla en la primera meitat del S. xv, com a seqüela de les imitacions de poetes com Alain Chartier († 1433), i de la *Belle Dame Sans Merci* (veg. el llibre d'AmPagès); així el tenim ja en el *Curial* i en textos de la segona meitat del S. xv (*AlcM*) o *Dama Joanella* referint-se c. 1500 a la reina de Nàpols (Comas, *Coses Assenyalades*, 33); «A vós qu'en la Spanya teniu molt gran fama, / molt noble senyora Johana d'Erill, / endresse ma obra com a Real *dama* / de virtuts vestida, / ab que Déu vos ama, / perquè 'n vostra vida tingau un spill», en el mallorquí Benet Espanyol, a. 1541 (JMBover, *BiEscrBal.*, 255.13).

DERIV.: De *dama*: eiv. **damèta* 'espècie de marisc' (diferent però anàleg als *bombos*) (a La Penya d'Eiv., 1963), cf. eiv. *dama* 'caragole' (*AlcM*). Del fr. *demoiselle* (fr. ant. *dameisele*) (dimin. de DOMINA: DOMNICILLA) es prengué *damisella* [*Curial*] i de la forma fr. mod. (amb metàtesi vocàlica), usat per l'olotí Marían Vayreda (amb visible matís irònic) «y aquelles *dimoselles*? La pubilla, que li juro que és d'allò que no hi ha ---» (*Sang Nova* v, § 4, p. 364).

De *dona*. *Donada*. *Donam*. *Donarra*, *donarrassa*. *Donassa*. *Donatge*. *Donatxa*. *Donejar*; amb l'acc. del Maestrat (*AlcM*, § 4), cf. oc. ant. *domnejar* 'cortejar, galantejar dames (o fembres que hom tracta galantment de *domna*)', que alguna vegada es troba també a l'Edat Mitjana en la ploma d'escriptors catalans